

Віктор Арсентійович Токарський — дослідник бабаків

Тетяна Атемасова

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Харків)
e-mail: t.atemasova@karazin.ua; orcid: 0000-0002-7527-5143

ATATEMASOVA, T. Viktor Arsentijovych Tokarsky, a researcher of marmots. — Viktor Tokarsky (1955–2020) was a mammalogist, teacher, and conservationist. For 45 years, he had been researcher, lecturer, head of the Department of Zoology of Kharkiv National University, author of projects of nature reserves, in particular the Regional Landscape Park ‘Velykoburlutsky steppe’ and Dvorichansky National Nature Park. He was editor-in-chief of the first Red Book of Kharkiv Oblast. He authored over 120 scientific papers, as well as textbooks and manuals. He studied the ecology and biology of the genus *Marmota* throughout Eurasia, carried out work on domestication and re-acclimatization of marmots. He proved the exceptional importance of grazing for the conservation of marmots in the steppes of Ukraine.

Біографічні деталі

Токарський Віктор Арсентійович народився 18 лютого 1955 р. у с. Надвойци в Карелії. Після служби у лавах Збройних сил 1975 р. вступив на підготовчий факультет Харківського університету і став студентом біофаку. З 1981 по 1987 р. працював інженером, а згодом — директором біостанції університету в с. Гайдари. У 1988 р. здобув ступінь кандидата біологічних наук.

У 1987–1992 рр. — науковий співробітник Харківського національного університету. З 1993 р. — старший викладач кафедри зоології та екології хребетних тварин. У 1993–1999 рр. — керівник міжнародних дослідницьких проєктів з вивчення степових екосистем та різноманіття бабаків Євразії, що підтримувалися фондами INTAS, Дж. Сороса тощо. У 1993–2019 рр. — керівник лабораторії біорізноманіття біологічного факультету.

З 1995 р. — доцент кафедри зоології та екології тварин; 2000 р. отримав вчене звання доцента. У березні 2010 р. захистив докторську дисертацію «Біологія і екологія європейського бабака та його сучасний стан». З 2010 по 2013 р. — професор кафедри. У 2013–2020 рр. — завідувач кафедри зоології та екології тварин ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Помер 14 лютого 2020 р., похований на Слобожанському цвинтарі під Харковом.

Рис. 1. Віктор Токарський з бабаком на біостанції ХГУ. Весна 2004 р.

Ключові наукові доробки

Свої дослідження В. А. Токарський розпочав студентом у 1976 р., зацікавившись бабаками. Заказники «Бурлуцький» і «Катеринівський» — дві найбільші ділянки степів у Великобурлуцькому районі, де розташовано чималих колоній бабаків, стали місцем його наукових і природоохоронних інтересів. У 1988 р. захистив дисертацію «Степовий бабак в Україні (чисельність, біологія, захист та охорона)». У середині 1990-х на біостанції, якою він керував, почав роботи з доместикації бабаків (Токарський *et al.* 2014).

Тварин випускали в природні умови, розробляючи технології успішного випуску. Набутий досвід у розселенні бабаків згодом застосовували спільно з мисливськими організаціями по всій Україні та у сусідніх областях Росії (Токарський *et al.* 2006). У ті роки бабаків розселили у найближчих до біостанції ярах, де вони живуть і тепер. На запрошення мисливських організацій Камчатки В. А. Токарський зі співробітниками було організовано стаціонар із вивчення та розведення бабаків на мисливській базі «Вершинська».

У 1988 р. В. А. захистив кандидатську дисертацію у НДІ охорони природи й заповідної справи (Москва). З 1987 р. він став науковим співробітником, а з 1993 р. — старшим викладачем кафедри зоології та екології хребетних тварин ХНУ, проте наукові дослідження лишалися в пріоритеті. У 1993 р. за цикл робіт з вивчення ссавців одержав грант фонду Дж. Сороса.

У 1993–2019 рр. В. А. Токарський був керівником Лабораторії біорізноманіття, що виконувала дослідницькі роботи, пов'язані з розробкою стратегічних напрямів підтримки біорізноманіття у наземних екосистемах Лівобережної України, зокрема для розвитку природно-заповідного фонду (Токарський *et al.* 2012). Унікальна здатність — збирати команду та вести її до заданої мети — його риса. Під його керівництвом створено Регіональний ландшафтний парк «Великобурлуцький степ» (2000 р.) та степовий польовий дослідницький стаціонар у с. Нестерівка Великобурлуцького району, що дало змогу проводити унікальні дослідження (Токарський *et al.* 2015); зокрема, було доведено виключну необхідність випасання у степу для збереження бабака (Токарський 2015). У березні 2010 Віктор Арсентійович захистив докторську дисертацію за темою «Біологія і екологія європейського бабака *Marmota bobak* (Muller, 1776) та його сучасний стан».

Хроніка останніх п'яти років життя В. А. — історія безперервної боротьби з важкими хворобами. Відновившись після тяжкої операції, взяв участь у експедиції до Казахстану (Koshkina *et al.* 2019); влітку 2018 р. вивчав бабаків у Стрільцівському степу (Tokarsky *et al.* 2019). У вересні 2019 р. на Всеукраїнській зоологічній конференції у Шацьку його доповідь «Бабак степовий в Україні» була серед кращих. І стала останньою.

Загалом дослідник опублікував понад 120 наукових праць, у тому числі 4 наукових монографії, а також три підручники для вищої школи.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

В університеті викладав дисципліни «Зоологія хребетних», спецкурси «Екологія ссавців», «Систематика ссавців», «Заповідна справа», «Природоохоронна справа», керував навчально-польовою практикою, дипломними та курсовими роботами З 1995 р., як став доцентом кафедри зоології та екології тварин, він випустив понад 50 дипломників; двоє з його аспірантів успішно закінчили аспірантуру й захистили дисертації. Дослідження, до яких залучалися студенти, були присвячені різним групам ссавців (Токарський *et al.* 2012; Токарський 2013), але передусім бабаку степовому (Токарський 2009; Tokarsky 2015). Наприкінці 1990-х рр. ним видано власним коштом підручник «Зоологія позвоночних» (перевиданий 2008 р. українською).

Голова громадської організації «Харківське теріологічне товариство». Член Міжнародної Робочої групи з вивчення бабаків. Член науково-технічної Ради Національного природного парку «Гомольшанські ліси». Член науково-технічної Ради національного природного парку «Дворічанський».

Учасник та організатор науково-практичних конференцій, у тому числі й міжнародних (Італія 1991; Польща 1993; Франція 1994; Ізраїль 1998; Швеція 2002). Декілька конференцій (1993 р. — міжнародна) організовані на біостанції ХНУ. Важливою віхою стала й П'ята Теріошкола, проведена на біостанції восени 1998 р. У вересні 2017 р. за його ініціативи на базі ХНУ організовано Всеукраїнську зоологічну конференцію.

Організатор та учасник численних наукових експедицій територією України, Забайкалля, Якутії, Середньої Азії (Токарський *et al.* 2012), Камчатки, Віктор Арсентійович зібрав на біологічній станції чималу живу колекцію бабаків з різних куточків континенту. У 2004 р. разом із Харківським прес-клубом започаткував на біостанції свято «День бабака», що мало привернути увагу до проблем збереження дикої природи. Цей захід перетворився на щорічну зустріч представників мас-медіа та науковців.

Під його керівництвом підготовлене ілюстроване видання «Природно-заповідна спадщина Харківської області» (2010), а ще за три роки (2013) — «Червону книгу Харківської області», автором всіх 20 нарисів про ссавців був Віктор Арсентійович. Багато зусиль докладено ним до створення НПП «Дворічанський», що тривало довгих 9 років.

Бувши тяжко хворим, Віктор Арсентійович працював над запланованими рукописами: 2017 року видано (разом із М. О. Кравченко) підручник «Зоологія позвоночних», згодом — навчальний посібник «Ссавці сходу України» (Токарський & Токарська 2018). Остання його праця — мемуари «Камчатка: сурки и я. Записки зоолога».

Профіль дослідника в Гугл-Академії (259 цитувань, $h = 8$):

<https://scholar.google.ch/citations?user=TWipxUcAAAAJ>

Література

- Токарский, В. А., В. В. Грубник, А. С. Авдеев. 2006. Реаклиматизация степного сурка (*Marmota bobak* Mull. 1776) в Украине. *Вестник Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина. Серия биология*, **4**: 100–109.
- Токарський, В. А. 2009. Розміщення, щільність та чисельність бабака в Луганській обл. на межі XX та XXI століття. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Біологія*, **26**: 19–33.
- Токарский, В. А., А. М. Волох, Н. В. Токарская, Е. В. Скоробогатов. 2012. Возрождение популяции речного бобра (*Castor fiber* L.) на Левобережной Украине. *Вісник Харківського національного університету В. Н. Каразіна. Серія біологія*, **16**: 114–124.
- Токарский, В. А. 2013. Суслики: *Spermophilus suslicus* (Guldenst., 1769) и *Spermophilus pygmaeus* (Pallas, 1778) на стыке их ареалов (Сообщение 1. Прошлое распространение). *Вісник Харківського національного університету В. Н. Каразіна. Серія біологія*, **18**: 138–143.
- Токарський, В. А., Г. А. Савченко, В. И. Ронкин. 2014. Этологические наблюдения за степными сурками на биологической станции ХНУ. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія біологія*, **20** (1100): 198–203.
- Токарский, В. А., В. И. Ронкин, Г. А. Савченко. 2015. Стационарные экологические исследования бачочной степи северо-востока Украины: предварительные итоги 25-летних наблюдений. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія біологія*, **25**: 55–67.
- Токарський В. А., Н. В. Токарська. 2018. *Сваві Східної України. Навчальний посібник*. ХНУ імені В. Н. Каразіна, Харків, 1–236.
- Koshkina, A., I. Grigoryeva, V. Tokarsky, et al. 2019. Marmots from space: assessing population size and habitat use of a burrowing mammal using publicly available satellite images. *Remote Sensing in Ecology and Conservation*, **5**: 1–15. <https://doi.org/10.1002/rse2.138>
- Tokarsky, V. A. 2015. A pasture of big ungulate animal as a key ecological factor influencing on the fluctuation of natural habitat in steppe herbivorous animals. *Vestnik zoologii*, **49** (2): 159–170. <https://doi.org/10.1515/vzoo-2015-0018>
- Tokarsky, V., V. Grubnyk, A. Atemasov. 2019. Results of the reintroduction of steppe marmot (*Marmota bobak* Mull. 1776) in the southern regions of right-bank Ukraine. *Visnyk of the Lviv University. Biology Series*, **80**: 160–169. <https://doi.org/10.30970/vlubs.2019.80.17>

АТЕМАСОВА, Т. Віктор Арсентійович Токарський — дослідник бабаків. — Віктор Токарський (1955–2020) — теріолог, викладач, природоохоронець; протягом 45 років — науковий співробітник, викладач, завідувач кафедри зоології Харківського національного університету, автор проєктів територій природно-заповідного фонду: регіонального ландшафтного парку Великобурлуцький степ, національного природного парку Дворічанський. Головний редактор першої Червоної книги Харківської області. Опублікував понад 120 наукових праць, навчальні посібники та підручники. Досліджував екологію та біологію роду *Marmota* на всій території Євразії, проводив роботи з domestикації та реакліматизації бабака. Довів виключне значення випасання для збереження бабака в степах України.